

Johdanto Kososeen

SAULI HAVU & PETRO LEINONEN

I

Pekka Kosonen (1950–2018) oli suomalainen sosiologi ja urauurtava suomalaisen kapitalismin ja pohjoismaisten hyvinvointivaltioiden tutkija. Kososen työssä Marxin poliittisen taloustieteen kritiikin ja valtioteoreettisen keskustelun lähiluku yhdistyi elimellisesti empiirisiin tapaustutkimuksiin. 1970-luvulla Kosonen laati nuorista tutkijoista koostuvan ryhmän kanssa yleisesityksen *Suomalainen kapitalismi* (Kosonen ym. 1979). 1980-luvun myötä Kosonen suuntautui hyvinvointivaltiotutkimukseen, jota myös hänen väitöskirjatyönsä käsitteli (Kosonen 1987). 1990-luvulla mukaan tuli myös Euroopan unionin tutkimus ja vertaileva hyvinvointivaltiotutkimus. Vuonna 2001 Kosonen nimitettiin Helsingin yliopiston sosiologian lehtoriksi. Nyt suomennettu artikkeli kiinnittyy 1970-luvun ja 1980-luvun alussa käytyyn vilkkaaseen marxilaiseen keskusteluun valtion roolista kapitalismissa, mutta artikkelilla on relevanssia myös nykyiselle kapitalismianalyysille. Teksti on julkaistu alun perin vuonna englanniksi vuonna 1984 kokoelmassa *Rethinking Marx* otsikolla ”Capitalism – Dying or Becoming?” (Kosonen 1984) ja se perustuu Berliinissä kansainvälisessä Marx-konferenssissa pidettyyn esitelmään.

Kososen työlle keskeinen kapitalistisen yhteiskuntamuodostuman ja tuotantotavan analyysi ajautui 1990-luvulle tultaessa sosiologiassa paitsioon niin sanotun kulttuurisen käänteen myötä. Esimerkiksi Pertti Alasuutari (2017, 33–36) asetti vuonna 1996 ilmestyneessä analyysissään sodanjälkeisestä Suomesta uuden, konstruktionistiseksi kutsumansa suuntauksen vastakkain Kososen edustaman rakennesosiologian kanssa. Kulttuurintutkimusta ja rakennetutkimusta ei kuitenkaan tarvitse nähdä tällä tavoin toisilleen vastakkaisina tutkimuslinjoina. Myös

kulttuurisia diskursseja analysoitaessa yhteiskunnallisesta kehityksestä joudutaan oletamaan tekstuaalisille aineistoille ulkopuolisia käytäntöjä ja instituutioita. Kosonen ei nähnyt itseään Alasuutarin kuvauksessa rakennesosiologiasta. Sen sijaan hän kuvasi lähestymistapaansa seuraavasti: ”yhdistän talouden ja hyvinvointivaltion analyysiin luokkaryhmien toiminnan, erilaiset strategiat tai hegemoniset projektit ja poliittisen ilmapiirin muutokset” (Kosonen 1998, 10). Kapitalismin hallinnan muodot vaativat diskursiivista momenttia, jossa hegemoniset projektit artikuloidaan ja jolla ne legitimoidaan. Poliitiikka ei kuitenkaan voi ottaa mitä vain muotoja: kapitalistisen yhteiskuntamuodon suhteiden uusintaminen sekä institutionalisoituneet valtasuhteet asettavat poliitiikalle rajoja. Tätä ei poista se sinänsä tärkeä seikka, että kapitalistinen yhteiskuntamuoto on myös diskursiivisesti ja kulttuurisesti konstruoitu kokonaisuus.

II

Tässä käännöksenä julkaistava artikkeli täytyy nähdä 1970-luvulla alkaneen ’fordismin kriisin’ kontekstissa. ’Fordismi’ ei viittaa vain kapeasti massatuotantoon ja massakulutukseen, vaan myös laajemmin näihin liittyvään elämäntapaan johtavissa kapitalistisissa valtioissa. Fordismissa laajentuva palkkatyöyhteiskunta näytti yhdistyvän yhä paranevaan elintasoon sekä valtion kasvavaan merkitykseen taloudessa. Myös pohjoismainen hyvinvointivaltio tulee lukea osaksi tätä kehitystä. Tekstin lähtökohtana on irtautuminen itäblokin maissa esiintyneestä ajatuksesta ’valtiomonopolistisesta kapitalismista’, jota Kosonen kuvaa teoreettiselta statukseltaan ”arkiajatteluksi” (Kosonen 1988, 50). Teoriassa kapitalismin katsottiin olleen jo pitkään ”yleisessä kriisissä”, jonka vuoksi valtion täytyi yhdessä monopolististen suuryritysten kanssa puuttua talouden toimintaan (emt., 52–53). Tämä markkinoiden lakeihin puuttuminen oli kuitenkin merkki kapitalismin heikkoudesta, ja siksi teorian mukaan ”valtiomonopolistinen kapitalismi on kapitalismin viimeinen vaihe ja sosialismin eteinen” (emt., 66). Lisäksi valtion talouteen puuttuminen teorian mukaan vahvisti ”riiston kasvua ja monopolien voimistumista” (emt., 64). Tästä näkökulmasta oli mahdotonta ymmärtää sekä kapitalismin vahvistumista fordismin aikana että hyvinvointivaltioiden tuomia parannuksia työntekijöiden asemaan.

Kososen johdolla yhteiskirjoitetussa teoksessa *Suomalainen kapitalismi* kirjoitettiin vielä ’valtiomonopolistisesta’ kapitalismista. Laajan empiirisen osaston lisäksi teos sisältää kuitenkin Kososen myöhempiä työtä ennakoivia teoreettisia irtiottoja kyseisestä diskurssista. Valtion puuttuminen talouteen nähdään ”reagointina kapitalismin ristiriitoihin” ja sen katsotaan ”lieventävän kapitalismin ristiriitojen il-

menemistä”, joskin synnyttäen ”uusia ristiriitoja” (Kosonen ym. 1979, 75). Monopolikehityksen ei myöskään katsota muuttavan kapitalismin ”sisäisiä lakeja”, vaan muuttavan vain niiden ilmenemismuotoa (emt., 70). Tämä on implisiittistä kritiikkiä ’valtiomonopolikapitalismin’ aikaisemmasta kapitalismista radikaalisti eroavaa luonnetta korostanutta itäblokin diskurssia kohtaan. Samoin teoksessa otetaan etäisyyttä determinismiin, jossa kapitalismin lähenevää loppua ennakoidaan esimerkiksi ’voiton suhdeluvun laskutendenssillä’: ”Marx ei pyrkinyt osoittamaan, että voiton suhdeluku väistämättä laskee. Voidaan katsoa, että hän halusi pikemminkin voiton suhdeluvun laskutendenssin lain kautta esittää sen ristiriitaisen tavan, jolla kapitalistinen tuotanto- ja kasautumisprosessi etenee” (emt., 85). Lopunajan profetioiden sijaan tärkeämpää on ristiriitojen tarkastelu. Tästä Kosonen muistutti vielä 2015, todeten että ”Marxin analyysin päälinjaa” vastaa tulkinta, joka katsoo Marxin pikemminkin perustelevan ”taitavasti näkemystä, jonka mukaan kapitalismi voi vallita pitkään”, kuin ennustavan ”sen pian koittavaa maillemenoaa” (2015, 207).

Nyt suomennetussa tekstissä keskeinen kysymys on, miksi fordismin ’hyvä kehä’, jossa talouden kehitys näytti hyödyttävän sekä palkkatyötä että pääomaa, ajautui kriisiin. Tätä Kosonen käsittelee Michel Agliettan edustaman regulaatioteorian pohjalta. Regulaatioteorian keskeinen ajatus on, että kapitalismi on aina ja väistämättä poliittisesti säädeltyä. Täten kapitalismin sisällä voidaan erotella erilaisia sääntelyregiimejä. Toisin kuin valtiomonopolistisen kapitalismin teoria regulaatioteoria ei näe valtion puuttumista talouteen poikkeustapauksena. Kapitalismin sääntelyn historiallista kehityskulkua ei voi johtaa Marxin ekonomiakritiikin käsitteistä, vaan sitä on tarkasteltava empiirisesti. Regulaatioteorian kautta on mahdollista ottaa etäisyyttä ekonomiakritiikin tulkintaan teoriana yleisistä, raudanlujuudella pitävistä laeista. Kuten Kosonen toteaa eräässä viimeisistä teksteistään: ”Teorian etsiminen tällaisten ’yleisten lakien’ pohjalta kuvastaa [...] formalisointipyrkimystä, joka eroaa aika lailla Marxin pyrkimyksestä käsitteiden ja lainmukaisuuksien kehittelyyn” (2015, 218).

Suomennetussa tekstissä tarkastellaan – osin kriittisesti – myös Joachim Hirschin teosta *Turvavaltio* (1983). Kososen tavoin myöskään Hirsch ei näe kapitalismin kulkevan väijäämättä kohti tuhoaan. Hirschin työ on pitkälti regulaatioteorian inspiroimaa, mutta hän oli myös merkittävä osanottaja saksalaisessa keskustelussa niin sanotusta valtioderivaatiosta. Tuossa keskustelussa keskityttiin kysymyksiin valtion muodosta kapitalismissa: ”Miksi poliittinen yhteisö ylipäättään ottaa ’taloudesta’ ja ’yhteiskunnasta’ eriytyneen muodon ja mitä seurauksia tällä on yhteiskunnallisille ja poliittisille instituutioille ja prosesseille” (Hirsch 2002, 20)? Tarkoituksena oli lähteä liikkeelle Marxin poliittisen taloustieteen kri-

tiikin käsitteistöstä ja osoittaa valtiointervention rajat: ”Vaikka valtio pystyy taivottamaan kapitalismin ristiriitoja, se törmää tiettyihin rajoihin. Teoreettisen työn on määritettävä nämä rajat” (Kosonen 1988, 42). Tästä näkökulmasta monet hyvinvointivaltioon liittyvät uudistukset voitiin nähdä pääomalle hyödyllisinä, sillä ne turvasivat pääomasuhteen uusintamista sekä laajensivat palkkatyönormia (Kosonen 1987, 50–57). Saksassa puhuttiin jopa ’sosiaalivaltion illuusiosta’. Tämän position vaarana on kuitenkin funktionalismi, sillä hyvinvointivaltio johdetaan suoraan järjestelmän vaatimuksista (emt., 17). Lisäksi pelkkään valtiojohtamiseen keskittyvä keskustelu jää helposti kovin yleiselle tasolle. Hirschin *Turvavaltiota* vaivaa Kososen mukaan myös se, että tämä näkee kehityksessä lähinnä negatiivisia puolia: tässä perspektiivi paradoksaalisesti lähenee valtiomonopoliteoriaa. Kriittisen tarkastelun on kuitenkin hyödyllistä tavoittaa myös kehityksen edistykelliset puolet, sillä hyvinvointivaltio ”ei ole suoraan palautettavissa sen enempää pääoman kuin työn tarpeisiin: hyvinvointivaltio on ristiriitaisten aineiden kokonaisuus” (emt., 322).

Kososen mukaan funktionalismin välttämiseksi on tärkeää tarkastella eri luokkien intressejä ja hegemonisia projekteja. Hyvinvointivaltion kohdalla tässä keskeiseksi nousee ”luokkien välisen yhteisymmärryksen tarkastelu”, sillä yhteiskunnallista kehitystä koskevia strategioita ja projekteja ei voi toteuttaa ”ilman jonkinasteista yhteistyötä” (Kosonen 1987, 72). Ajatus on, että ”eri luokilla tai ei-luokkavoimilla voi olla hegemonisia projekteja eli laajoja yhteiskunnallisen kehityksen ja kasaantumisen projekteja” (emt.). Projekteilla ei yleensä vedota luokkaintresseihin vaan ”yleiseen yhteiskunnalliseen kehitykseen, kasvuun, koko kansakunnan menestykseen” (emt., 71). Lisäksi on tärkeää muistaa, etteivät luokkaintressit ole annettuja suureita eivätkä ne nouse yksiselitteisesti luokkien tuotannollisesta asemasta, vaan ne ”konstituoituvat ja muuntuvat luokkien muodostumisprosessissa ja poliittisessa toiminnassa” (emt., 68).

Politiikan tärkeydestä huolimatta Kosonen kuitenkin kritisoi aikansa ”haavekuvia” siitä, että skandinaavinen sosiaalidemokratia olisi viemässä ulos kapitalismista ja kohti sosialismia työväen valtaresurssien kasvaessa ja markkinoiden pelisääntöjen väistyessä voimavarojen poliittisen jaon tieltä (Kosonen 1987, 69). Jos valtiojohtodebatti jäi funktionalistiseksi, niin ”poliittisista toimijoista lähtevät selitykset puolestaan liioittelevat toimijoiden (yleensä työväenliikkeen) valintamahdollisuuksia” (emt., 17). Valtiojohtodebatin jäljiltä on muistettava, että ”valtion tehtävät nousevat lisäarvon tuotannosta johtuvien uusintamisiongelmienv pohjalta” (emt., 81). Lisäksi julkiset ostot ja palvelut edellyttävät kapitalistista kasautumista (Kosonen 1988, 111). Keskeinen Kososen tutkimustulos on, että hyvinvointivaltio ei sinänsä ole kapitalistiselle kasautumiselle haitaksi, vaikka uusliberaali

hyvinvointivaltiokritiikki näin väittääkin, muttei aina eduksikaan: se ovatko hyvinvointivaltioon liittyvät korkeat valtiolliset menot pääoman kasautumiselle funktionaalisia vai epäfunktionaalisia ”vaihtelee eri aikoina ja eri paikoissa” (Kosonen 1988, 80). Vaikka hyvinvointivaltio muuttaa perin pohjin kapitalismin toimintatapaa, se perustuu pääomasuhteelle (Kosonen 1987, 76) ja yhteisymmärrykselle siitä, ettei ”tuottamisen ja osallistumisen järjestelmää”, pääomasuhteeseen perustuvaa kapitalismia, ”alituisesti aseteta kyseenalaiseksi, vaan se on hiljaisesti hyväksytty” (emt., 72).

Kososen tutkimukset näyttävät, kuinka marxilaista viitekehystä voi hyödyntää ja jalostaa tutkittaessa konkreettisia ilmiöitä: ”Hyvinvointivaltion suhde kapitalismiin on hankala ja kiintoisa kysymys, jonka ratkominen edellyttää poliittisen taloustieteen kritiikin käsitteiden ja rajojen tuntemista – mutta myös ylittämistä” (1988, 36). Ekonomiakritiikki on teoria ”kapitalismin yleisistä taloudellisista muotomääräyksistä” (Kosonen ym. 1979, 67), ja osoittaa ”tavarantuotannon ja vaihdon suhteiden esineellistymisen, tavaramuotoisuuden perustavuuden kapitalismin sosiaalisille suhteille” (Kosonen 1988, 49). Tällaisena yleisenä teoriana se ei sellaisenaan riitä, vaan sitä on täydennettävä esimerkiksi valtioteorialla sekä historiallisella analyysillä. Kuitenkin ekonomiakritiikki kriittisenä analyysinä itsenäistyneistä yhteiskunnallisista suhteista (emt., 32) on Kososelle rajoituksistaan huolimatta hyvinvointivaltiotutkimuksen välttämätön lähtökohta. Kososen töissä ekonomiakritiikin ja konkreettisen tutkimuksen suhde ”nähdään ongelmana”, niin että marxilaisesti inspiroitunut tutkimus ei pelkisty vain pyrkimykseksi ”Päämassa esitettyjen yleisten lakien todistamiseksi” (Kosonen ym. 1979, 77) tai yritykseksi johtaa konkretia yleiskäsitteistä (Kosonen 1988, 27–31). Siitä, miten konkreettisen tutkimuksen ja teorian yhteispeli toteutuu Kosonen tutkimuksissa hyvinvointivaltiosta – sekä myös aikaisemmassa teoksessa *Suomalainen kapitalismi* – on syytä ottaa oppia myös nykypäivän kapitalismia tarkastellessa.

III

Vuoden 2008 taluskriisin jälkeen kapitalismin käsite on palannut takaisin akateemiseen ja julkiseen keskusteluun. Kososen hienovirteinen teoreettinen ymmärrys kapitalismin ja sen yhteiskunnallisten sääntelymekanismien suhteesta tarjoaa hedelmällisiä välineitä nykykapitalisminkin tutkimukseen. Kososen tutkimukset ylittävät sosiologisen tutkimuksen ja talousanalyysin välistä kuilua tavalla, joka ei käsitteellistä kapitalistista tuotantoa sen uusintamisen mekanismeista ja politiikasta erilliseksi talouden sfääriksi, muttei myöskään kadota kapitalistisen tuotantomuodon ominaispiirteitä ja uusintamistarpeita.

Kosonen ymmärsi, ettei kapitalismi ylitä itse itseään. Vuonna 2007 finanssi-markkinoilla syntyneen kriisin myötä läntinen kapitalismi on ollut lähes nollak kasvussa, mikä on nostanut esille ajatuksia nollak kasvusta kapitalismin uutena normaalina (ks. Teulings & Cohen 2014). Tämä kasautumisen kriisi ei ole kuitenkaan merkinnyt kapitalismin laajamittaista haastamista ja pääoman vallan kriisiytymistä, vaan poliittiset koalitiot ovat muodostuneet ensi sijassa kapitalismin autoritaarisempien ja sosiaalidemokraattisempien varianttien ympärille. Ei tulekaan ajatella, että kapitalismin kriisiytyminen johtaa itsessään demokraattisempaan tuotantotapaan ja yhteiskuntaan. Samalla ei tule ajatella, ettei kapitalismin ylittävälle politiikalle olisi nykyajassa aineksia. Uusien yhteiskuntasuhteiden, jotka Kososen sanoin ”eivät ole alisteisia tavaramuodolle tai valtiovallalle”, luominen vaatii poliittista aloitteellisuutta ja järjestäytymistä. Edistyksellisten koalitioiden rakentamisen kannalta on hyödyllistä ymmärtää sitä, miten kapitalismin on jäsentynyt valta- ja alistussuhteiden lisäksi inhimillisesti positiivisia vapauksia ja oikeuksia, joiden täydellistämiseen ja yleistämiseen edistyksellinen politiikka voi vedota.

LÄHTEET

- ALASUUTARI, PERTTI (2017). *Tasavalta. Sodan jälkeisen Suomen kaudet ja trendit*. Toinen, uudistettu laitos. Tampere: Vastapaino.
- HIRSCH, JOACHIM (1983). *Turvavaltio*. Suom. Veikko Pietilä ja työryhmä. Tampere: Vastapaino.
- HIRSCH, JOACHIM (2002). *Herrschaft, Hegemonie und politische Alternativen. Vom "Sicherheitsstaat" zum "nationalen Wettbewerbsstaat"*. Hamburg: VSA.
- KOSONEN, PEKKA ja työryhmä (1979). *Suomalainen kapitalismi. Tutkimus yhteiskunnallisesta kehityksestä ja sen ristiriidoista sodanjälkeisessä Suomessa*. Jyväskylä: Gummerus.
- KOSONEN, PEKKA (1984). Capitalism – Dying or Becoming? Teoksessa Sakari Hänninen & Leena Paldán (toim.): *Rethinking Marx*. Berlin: Argument Verlag, 81–85.
- KOSONEN, PEKKA (1987). *Hyvinvointivaltion haasteet ja pohjoismaiset mallit*. Tampere: Vastapaino.
- KOSONEN, PEKKA (1988). *Kapitalismin ja hyvinvointivaltion näkökulmat*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- KOSONEN, PEKKA (1998). *Pohjoismaiset mallit murroksessa*. Vastapaino: Tampere.
- KOSONEN, PEKKA (2015). Pikettyyn Pääoma suhteessa Marxin Pääomaan – ovatko kapitalismin ja eriarvoisuuden yleiset lait nyt löytyneet? *Tiede & Edistys* 3/2015, 203–223.
- TEULINGS, COEN & Richard Baldwin (toim.) (2014). *Secular Stagnation: Facts, Causes and Cures*. London: Centre for Economic Policy Research Press.